

ZYGMUNT BAUMAN'IN SOSYOLOJİK TAHAYYÜLÜNDE ÖZGÜRLÜĞÜN MODERN SÜRÜMÜ OLARAK AKIŞKANLIĞIN VE TÜKETİMCİLİĞİN İNŞASI

M. Zeki DUMAN*

ÖZET

Günümüz çağdaş sosyolojisinin en önemli isimlerinden biri olan Bauman, gerek modernlik deneyimine ilişkin yaptığı analitik çözümlenmelerle, gerekse değişen dünyamızın değişmeyen sorunlarına yönelik yaptığı ufuk açıcı ve sarsıcı çalışmalarla sosyoloji disiplinine çok önemli katkılar sunmuştur. Bauman'ın sosyolojisi, geç-modern toplumların yaşamakta olduğu siyasal, ekonomik ve kültürel sorunların irdelenmesini ve bu sorunların kökenini oluşturan epistemik ve etik kaygıları içerir. İnsani değerlerin kaybolmaya yüz tuttuğu, bencilliğin, sahiplenme duygusunun ve tüketimciliğin doruğa çıktığı bir zamanda yaşamının bedeli olarak sosyal eşitsizliğe ve yoksulluğa dikkat çeken yazar, dünyamızın, sonradan telafisi mümkün olmayan imal edilmiş risklere gebe olduğunu ve bu durumun insanoğlu için gelecekte kötü sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır. Akademik çalışmalarını bu düşüncelerden hareketle oluşturan yazar, özellikle küreselleşme ile birlikte modern kültürün, tüketimci kapitalizm tarafından akışkan hale getirildiğini ve bundan dolayı bireyin bir “ontolojik güvensizlik” durumuyla karşı karşıya kaldığını iddia etmiştir. Bu iddiasının günümüz tüketim toplumunda nasıl gerçekleştiği, iktidarın tüketimi bir toplumsal kontrol yöntemi olarak nasıl kullandığı, tüketimle özgürlük arasında nasıl bir ilişki kurduğunu, sistemsel yeniden üretimi hangi tür tüketim araçlarıyla gerçekleştirdiği gibi sorular, bu sunumda yazarın eserlerinden hareketle cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zygmunt Bauman, Modernlik, Post-modernlik, Tüketimcilik, Özgürlük, Kapitalizm

ABSTRACT

ZYGMUNT BAUMAN'S SOCIOLOGICAL VIEW ON THE CONSTRUCTION OF LIQUIDNESS AND CONSUMERISM AS A MODERN VERSION OF FREEDOM

One of the most influential sociologists of the modern era, Bauman has crucial contributions to the sociology discipline with his analysis on modernism experience and his eye-opening and extraordinary work on the constant problems of our continuously changing world. Bauman's

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü (zekiduman@yahoo.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. X, No. 2, (Ekim 2017)

sociology includes examining social, economic and cultural problems of the post-modern societies, as well as the root of these problems, which stem from epistemic and ethic concerns. The main characteristic of Bauman that distinguishes him from his fellow sociologists is the fact that he tries to judge and criticize the society he is living in, instead of defining and describing it. As a matter of fact, his work claims that, at the root of the modern societies' problems lies the modernization project, which led to the loss of ethical and religious values, in addition to the traditional belief systems, that used to act as a safe harbor and anchor. The author highlights that the social inequality and poverty are the cost of living in an era where humanitarian values are on the brink of existence, and egoism, ownership and consumerism have peaked. He also puts emphasis on the possibility of an adverse outcome for the humanity, and the risk of irreversible damage to the whole world. The author constructed his academic work based on this approach, focusing on the mobilization of modern culture by consumer capitalism, particularly with the help of globalization, and claiming that the individual had to face with ontological insecurity as a result. This presentation will attempt to find answers to the following questions: How did the author's claim on ontological insecurity of the individual become a reality in the contemporary consumer societies? How did the government use consumption as a social control mechanism? How did they establish a relationship between consumption and freedom? What kind of consumption tools are used in the systematic remanufacturing?

Keywords: Zygmunt Bauman, Modernism, Post-modernism, Consumerism, Freedom, Capitalism

Giriş

Zygmunt Bauman, içinde yaşamakta olduğumuz dünyayı tasvir ederken, Marx ve Engels'in 1848'te yayınladıkları Komünist Manifesto'da: "peşlerinde kadim ve hürmete şayan önyargılar ve kanaatler silsilesini sürükleyen tüm durgun, donuk ilişkiler silinip süpürülüyor; yeni ortaya çıkan her şey daha kemikleşmeden miadını dolduruyor. Katı olan her şey buharlaşıp havaya karışıyor, kutsal olan her şey dünyevileşiyor..." sözünden hareketle "akışkan modern tüketim toplumu" kavramını kullanır. Bauman'a göre (2011a:7), akışkan modern tüketim toplumunda, hayal ettiğimiz ve korktuğumuz, imrendiğimiz ve tiksindiğimiz, ümitlendiğimiz ve endişelendiğimiz tüm duygularımız denetimimiz ve irademizin dışına çıkmıştır. Söz konusu bu yeni dünyada, sabitenin yerini akışkanlık, katılığın yerini akıcılık, tutarlılığın yerini tutarsızlık, müphemliğin yerini belirsizlik ve güvenliğin yerini emniyetsizlik almıştır.

Aslında Bauman'ın betimlediği dünya; yıllar önce Jameson'ın (2011) "Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiği", Harvey'in (2014), "Postmodernliğin Durumu" Beck'in (2014) "Risk Toplumu" Debord'un (2016), "Gösteri Toplumu", Illich'in (2015), "Şenlikli Toplum", Edgerton'ın (2015), "Hasta Topluluklar" Baudrillard'ın (2016) "Tüketim Toplumu" veya Giddens'in (2000) "Elimizden Kaçıp Giden

Dünya” “diye tarif ettikleri, işin içinde hem ekonomik ve kültürel, hem de sosyal ve politik açıdan değişen ve dönüşen bir dünyaya tekabül ediyor. Söz konusu düşünürlerin tümü, baştan beri Marx’ın söylediğini adeta tekrarlayarak yaşanan değişim ve dönüşümü anlatmaya çalışmışlardır. Özellikle, çağdaş kapitalizmin yarattığı teknolojik devrim, bir yandan geleneksel zaman mefhumunu kökten değiştirirken, diğer yandan mekânı -toplumsal ilişkilerin yerel etkileşim bağlarından ve bağlamından kopartılması anlamında- yerinden çıkartarak anlamsız hale getiriyor (Giddens, 2014).

Dolayısıyla, çağdaş sosyal bilimcilerin önümüze koydukları dünya, aslında tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar hızla değişen bir dünyadır. Bu dünya, kimilerinin iddia ettiği gibi ne tümüyle modernliğin kendisidir, ne de modern sonrası yeni bir topluma tekabül eden geç-modernlik ya da postmodernlik durumudur. Olan aslında Giddens’in deyişiyle (2014:171) “modernliğin radikalleşmesidir”. Bauman’a göre (2015a:13-15) özellikle küreselleşmeyle beraber bilişsel kapitalizmin, mekânın sınır(lama)larından kurtulması, ulus-devletin sönümlenmesi, siyasal iktidarın güçsüzleşmesi ve coğrafi sınırların ortadan kalkması, hem politik açıdan modernliğin yarattığı sonuçların radikalleşmesine yol açmış, hem de epistemolojik açıdan aydınlanmacı aklın temellerini sarsmıştır.

Bu durum, “her türlü paradigmaya ve rutine hizmet eden yani monotonluğu empoze eden, öngörülebilirliği sağlayan tüm dengeleyici (homeostatik) araçlara karşı sürdürülen ölümüne bir savaşın alanı” olarak katı olan her şeyin erimesine yol açmıştır. Diğer bir ifadeyle, yaşanan değişim, “toprağa bağlı, dışlayıcı ve bölünmez egemenlik” ilkesini koruyup pekiştirme ve egemenlik bölgesini geçit vermez sınırlarla çevreleme niyetindeki “katı modernlik”ten, belirsiz ve son derece geçirgen sınırlarıyla, mekânsal uzaklığın ve toprakları savunma yetisinin durdurulamayan yitimiyle ve de her bir sınır üzerindeki yoğun insan hareketiyle “akışkan modernliğe” geçişi yansıtır” (Bauman, 2010:13).

Çalışmalarında genellikle akışkan modernliğe geçişin tarihsel ve toplumsal nedenleri üzerinde duran Bauman, günümüzde her şeyin anlamını yitirmeye başladığını, modern dünyanın daha çok yapısal ve çevresel sorunlara maruz kaldığını, insan ve doğa arasındaki diyalojik ilişkinin bozulduğunu, imal edilmiş risklerin gölgesi altında yaşamak zorunda kalan ve geleceğini kestiremeyen bir neslin yetiştiğini, küresel ölçekte; yoksulluğun, eşitsizliğin, siyasal şiddetin, fanatizmin ve faşizmin had safhaya ulaştığını ve bütün bunların bir sonucu olarak dünyamızın daha az emniyetsiz ve güvensiz olmaya başladığını iddia etmiştir. Çağdaşlarına göre daha kötümser bir bakış açısına sahip olduğu düşünülen Bauman,

aslında gezegenimizin ve üzerinde yaşayan insanların gelecekte karşı karşıya kalacağı olası riskleri bir sosyal bilimci olarak ele almanın çabası içinde olmuştur.

Onun temel kaygısı, yaşanmakta olan küresel problemlerin bugünden görülmesini sağlamak ve gelecek nesillere daha güvenli ve huzurlu bir dünya bırakmaktır. Bu anlamda eleştirel aklın en önemli isimlerinden biri olarak görülen Bauman, çalışmalarında özellikle modernlik deneyiminin sonuçlarına ve yaşamakta olduğumuz küresel meselelerin sosyolojik kökenlerine eğilmeye çalışmıştır. Nitekim akademik yaşamı boyunca sosyal bilimlerin temel konuları/sorunları olarak karşımıza çıkan; modernlik, postmodernlik, siyaset, etik, kimlik, ideoloji, sanat, özgürlük, gözetim, çalışma etiği, holocaust, popüler kültür, tüketimcilik, ölümlülük-ölümsüzlük, çok kültürlülük, göç, asimilasyon, ulus-devlet, küreselleşme, liberalizm, sosyalizm ve entelektüeller gibi hususlarda makale ve kitaplar yazmıştır.

1. Modern Akışkan Dünyanın Açmazı

Bauman, günümüz toplumlarını analiz ederken, katı modernlikten akışkan modernliğe geçen ve sürekli değişkenlik gösteren yeni dünya düzen(sizliğ)inin olası imal edilmiş risklerine ve bu risklerin beraberinde getirdiği sorunlara ki, -özellikle 1980'lerden sonra küreselleşmeyle beraber daha açık ve bariz bir biçimde görülmeye başlanmış- değinmeye çalışmıştır. Aslında Bauman, "akışkan dünya" nitelemesiyle, bir yandan dünyanın artık güvenilmez bir yer olmaya başladığını, hatta güvensizliğin bir yaşama biçimi hâlini almaya başladığını, güç dengesinin bozulmasıyla mikro milliyetçiliğin körüklediği etnik ve mezhebi çatışmaların coğrafi sınırları anlamsız hale getirdiğini ve dolayısıyla siyasal istikrarsızlığın kaotik bir durum yarattığını, diğer yandan modernlik projesinin hedeflediği özgürlükçü ve eşitlikçi dünya düzeni ve insan haklarına dayalı demokratik toplum tasavvurunun hayalden öteye geçemediğini vurgulamaya çalışmıştır.

Günümüzde neoliberal kapitalizmin ve küresel sermayenin oluşturduğu yeni düzen ve egemenlik ilişkisi, bugüne kadar var olan siyasal, ekonomik ve kültürel yapıları adeta alt üst ederken, dünyamız bu anlamda daha öncesine göre hiç olmadığı kadar kırılğan ve içinde varoluşsal riskler barındıran emniyetsiz bir gezegen halini almaya başlamıştır. Modernliğin epistemik dayanağını oluşturan; aydınlanma, rasyonalite ve evrensellik iddialarının ütopyadan ibaret kaldığını ve gelinen süreçte insanlık adına konuşabilecek, bozulan dengeleri düzeltecek ve sözünü geçirecek hiç bir gücün, sistemin veya kurumun ortada kalmadığını belirten yazar, yaşamakta olduğumuz durumu "bir uçaktaki yolcuların pilot kabinin boş olduğunu, kaptanın dostane sesinin aslında önceden kaydedilmiş bir mesajın teypten çalınmasından

ibaret olduğunu keşfettiklerinde yaşayabilecekleri hisse benzer” olduğu metaforuyla açıklamaya çalışır (Bauman, 2014b:29, 2014d).

Modernite deneyiminin ve modernist toplum projelerinin başarısızlığını, siyasetin sermayenin aracı haline gelmesinde gören Bauman (2013c;), “şimdi artık karşımızda- bırakın egemenlik haklarından zor yoluyla vazgeçirmeyi -onları etkin bir şekilde ve canı gönülden teslim etme peşinde koşan ve egemenliklerinin ellerinden alınması ve devletler üstü oluşumlarda erimek için yalvaran devletlerin var olduğunu” (2014a:75), artık bütün dünyada egemenliğini kurmuş olan liberal kapitalizmin ahlâki ve insani hiç bir değer tanımadığını, küresel kaynakları tüketmeye başladığını, toplumlar arasında tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar gelir adaletsizliğinin ve eşitsizliğinin yaşandığını ve bu durumun artık sürdürülebilir olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Küresel çapta ortaya çıkan bu durumun sonradan telafisi mümkün olmayan siyasal, ekonomik ve ekolojik sonuçlara yol açabileceğini belirten ve gelecek nesillere yaşanılabilir bir dünya bırakmanın mümkün olamayabileceğinin altını çizen yazar, küresel kapitalizmin yarattığı “akışkanlık hâlinin” hem siyaset ve kültürdeki, hem de ekonomi ve sosyal yaşamdaki yansımalarını şu şekilde ele almıştır.

1.1. Küreselleşmenin Akışkanlığı

Bauman’a göre katı modernliğin siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devletler başta olmak üzere, dünyamızı uzun süredir ihtiyatlı bir dengede tutmayı başaran çift kutuplu düzen ve sermayeyi denetiminde tutarak sınıfsal eşitsizliği minimize etmeye çalışan sosyal devlet, giderek daha fazla yurtsuzlaşmaya ve iktidar tekeli elinde bulundurarak yegâne güç haline gelmeye başlayan küresel güçlerin meydana getirdiği küreselleşme sürecinin kurbanı olmaya başlamışlardır. Bauman (2014a:70), “küreselleşmenin hepimizin ya da en azından içimizden en becerikli ve girişken olanların yapmayı istediği ya da umut ettiği şeylerle ilgili olmadığını, hepimizin başına gelen şeylerle ilgili olduğunu” söylerken, aslında hem geri dönüşü olmayan, hem de geleceği kestirilemeyen bir dünyaya doğru yol aldığımızı anlatmaya çalışır.

Zira küreselleşmeyi, ne kendisinden kaçabildiğimiz, ne de sonuçlarından kurtulabildiğimiz, yapısı ve işleyişi itibarıyla de dünyayı kendi içinde kutuplaştıran, toplumları eşitsizliğe, yoksulluğa ve tüketime mahkûm eden, emeğin sömürülmesine, sermayenin özgürleşmesine yol açan bir süreç olarak görmek mümkündür. Küreselleşme ile beraber zaman ve uzamın boyut ve nitelik değiştirmesi, özellikle bilişim teknolojileri, internet ve uydu vericilerin günlük

yaşamımızın her alanına sirayet etmesi, her şeyden önce mekânın işlenmiş, merkezileştirilmiş, örgütlenmiş ve normalleştirilmiş hâle gelmesine, daha da önemlisi insan bedeninin doğal kısıtlamalarından kurtulmasına yol açmıştır.

Bu durum, yani zamansal ve mekânsal mesafelerin başta teknoloji olmak üzere iletişim ve ulaşım araçları tarafından sıfırlanması, insanlık durumunu homojenleştirmekten ziyade, kutuplaştırma eğilimini ortaya çıkarır (Bauman, 2014a: 25-26). Zira bu yeni medya çağında belirli insanlar –ki, bunlar genellikle küreselleşmenin nimetlerinden yararlanamayan, sistem dışına itilmiş kentin yoksul kesimleridir- gittikçe daha çok toprağa, mekâna ve sınırlara hapsolüp, hareket özgürlükleri kısıtlanırken, bazı insanlar da –ki, bunlar küreselleşmeyi hem savunanlar, hem de onun nimetlerinden yararlanan kentsoylu orta ve üst sınıflar, zenginlerdir- sınır tanımaksızın mobil bir hayat sürmelerine ve yaşam standartlarının yükselmesine neden olabilmektedir.

Küreselleşmenin siyaset üzerindeki en önemli etkisi ise, katı ulus-devlet modelini akışkan hale getirmesi ve iktidar ile sermaye arasında var olan geleneksel ilişkiyi ortadan kaldırmasıdır. Modern ulus-devletler, sahneye çıktığı ilk günden bu yana, egemenlik ilkesi gereği yegâne güç olarak toplumları yönetmişlerdir. “...tam olarak, belli bir toprak parçası üzerinde işlerin yürümesi sırasında bağlayıcı olan kuralları ve normları koymak ve hayata geçirmek için meşru hak talep eden ve yeterli kaynakları elinde bulunduran birim demektir” (Bauman, 2014a:71). Dolayısıyla devlet, sadece siyasetin değil, aynı zamanda iktisadi ve sosyal yaşamın da biricik kaynağı ve denetleyicisi olmuştur. Ekonomik kaynakların dağıtımı, paylaşımı, üretimi ve tüketimini tekelinde bulunduran devlet, uzun yıllar emek ve sermaye arasındaki ilişkileri de düzenlemiş, sosyal devlet anlayışını barındıran bu geleneksel ilişki biçimi, 1980’lerin başından itibaren, başta Amerika ve Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde etkisini yitirmeye başlamıştır. Dolayısıyla siyaset mekanizmasının tepesinde bulunan iktidarın egemenlik alanı daralmaya başlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal yaşam üzerindeki belirleyiciliğini ve etkililiğini de yitirmeye başlamıştır.

Küreselleşme, en başta devletin ekonomik yapı üzerindeki tekelini kırmaya, sermayenin hareket özgürlüğünü artırmaya, emeğin yerelleşmesine, kaynakların dur durak bilmeden tüketilmesine yarayan bir süreç olmuştur. Akışkanlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu bu yeni süreçte, dünyanın yeni efendileri devletler değil, şirketler, siyaset değil, sermaye olmuştur. Yirminci yüzyıl sonlarının hareketli sermayesi, kendisini mekâna bağlayan tüm bağ ve bağlamlardan koparmayı, ulus-devletin sınırla(mala)rından kurtarmayı, devletlerin gümrük duvarlarını aşmayı,

güvenli, emniyetli ve her zaman rahat kaçabileceği yerlerde konaklamayı, yakınlık ve uzaklığın artık bir anlam ifade etmediği, zamansal ve mekânsal mesafelerin teknoloji vasıtasıyla yok edildiği akışkan bir dünyanın yaratılmasına ön ayak olmuştur. Bu yenedünyada artık egemenlik de, güç de ulus-devletin değil, sermaye sahiplerinindir. Dolayısıyla dünya düzenine şekil verenler de ulus-devletler değil, sermayeyi kontrol eden kapitalist sistemdir.

Politika ve ekonomi arasındaki bu ayrışma, aynı zamanda sermayenin hem akışkan bir hâl alarak istediği gibi davranabilmesinin önünü açmış, hem de ulus-devletin meşruiyetini ve sınırlarını tartışılır hâle getirmiştir. Sermayenin sabit bir maskesinin olmamaya başlaması ve finansal akışların ulusal hükümetlerin kontrolünden çıkması, ekonomi politika kaldıraçlarının çoğunun işlememesine veya en azında etkilerini yitirmesine yol açmıştır (Cable, 1996:20-22). Mekânın ve siyasetin etkisinden kurtulmayı başaran ve gittikçe daha az bağımlı olmaya başlayan finansal sermayenin öncelikli hedefi, şimdilik ortadan kalkmasa da en azından eskisi kadar güçlü, başı buyruk ve sözünü geçiremeyen ulus-devletin, katı kurallara tabi olan ve sermaye açısından bir engel olduğu düşünülen mali ve idari yapısını ortadan kaldırmaya bunu yapamazsa bile en azından taleplerini yerel otoritelere kabul ettirmek suretiyle küresel çıkarlarını korumak olmuştur.

Bauman'a göre belirsizliğin ekonomi-politiğinden nemalanan yeni küresel düzen(sizlik), en başta devleti ve devletin şemsiyesi altında yaşamak zorunda kalan dezavantajlı kesimleri etkilemiştir. Zira ulus-devleti ayak bağı olarak gören, ondan kurtulmak için bin bir numara çevirmeye çalışan küresel sermaye, bir yandan yersiz yurtsuzlaşarak yerelliğin ve mekânın kısıtlamalarından kurtulup hareket alanını ve özgürlüğünü genişletmiş, diğer yandan yine ayak bağı olarak gördüğü emeği, ya gelişen teknoloji aracılığıyla üretimin dışına atmaya ya da daha fazla sömürmek suretiyle onu etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Aynı şekilde sermaye, bir yandan akışkan modern dünyada hiç bir güce hesap vermeden ve de sosyal sorumluluk almadan var olmanın yollarını bulmaya çalışırken, diğer yandan iktisadi kaynaklar üzerindeki devlet tekeli kırılmaya veya en azından onu etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Böylece sermayeyi denetleyecek, kontrol edecek veya en azından onu dizginleyecek herhangi bir güç de ortada kalmamıştır. Emekçi güç ise çoktandır gözden düşmüş ve devrimci kimliğinden en ufak bir eser kalmamıştır.

Oysa Bauman (2005:33-38), “ağır modernite” diye tarif ettiği fordist üretim modelini izah ederken, bir zamanlar sermaye ve emeğin ne kadar iç içe olduğunu ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunduğunu, aynı şekilde sermayenin siyaseti nasıl dönüştürdüğünü şöyle yorumlamıştır:

Aslında, emek ve sermaye arasındaki bağımlılıkların karşılıklı oluşuyla güçlendirilen bir nişanlılık dönemi (fordist üretim dönemi). İşçiler, kendi geçimlerini sağlamak için işe alınmaya bağımlıydılar; sermaye de kendini yeniden üretmek ve büyütmek için onları işe almaya bağımlıydı. Buluşmalarının sabit bir adresi vardı; ikisinden biri bir başka yere kolayca taşınmazdı. Muazzam fabrika duvarları iki tarafı da ortak bir hapisaneyeye kapattı. Sermaye ve emek denebilir ki, zenginlikte ve yoksullukta, sağlıkta ve hastalıkta ölüm onları ayırana dek birleştirdi... Sermaye görülmemiş ölçüde, yerel kanunlardan muaf, hafif, yükünü atmış ve yerleşik olmayan bir hale gelmiştir (postfordist üretim dönemi); artık kazanmış olduğu uzamsal hareketlilik düzeyi, kendi taleplerine boyun eğdirmek için ülke düzeyinde işleyen siyasi yapılara şantaj yapmaya tamamen yeterlidir... Siyaset bugün, sermayenin hareket edebilme hızı ile yerel güçlerin onu “yavaşlatma” kapasiteleri arasında bir halat çekme oyunu haline gelmiştir ve kendilerini kazanılması mümkün olmayan bir savaş veriyormuş gibi hissedenler yerel kurumlardır (Bauman, 2005:33-38).

Günümüzün “sıvılaşmış”, “dağılmış”, “saçılmış”, “akışkan” hale gelmiş ve düzensizleşmiş modernite versiyonu, sermaye ve emek arasında bırakın ilişki kurmayı, aksine birbirinden tümüyle kopmayı sağlayacak bir zemin yaratmıştır. “Ağır” ya da “katı” modernlikten, “hafif” ya da “akışkan” modernliğe geçiş, bir yandan sermayenin giderek güçlenmesine, küreselleşmesine ve maddi olmaktan çıkıp maddesiz bir forma dönüşmesine (Gorz, 2011:15), diğer yandan emeğin yoksullaşmasına, yerelleşmesine ve örgütlü yapısının kaybedilmesine yol açmıştır (Bauman, 2005:37-43). Geline nokta sermaye ve emek arasındaki zoraki evliliğin artık boşanmaya doğru gittiğini söylemek de mümkündür. Yaşananlara bakıldığında piyasaların hâkimiyetini eline geçiren, ekonominin başat aktörü konumundaki sermayenin yarattığı bilişsel kapitalizmin, bırakın toplumlar arasında var olan sınıfsal eşitsizliği ve gelir adaletsizliğini gidermeyi, söz konusu durumu daha da kronikleştiren ve derinleştiren bir düzen(sizlik) kurmuştur.

Bauman’a göre (2014a:69) günümüz toplumlarında yaşanan “yeni akışkan siyaset” tarzı, dünyayı ulusal ve bölgesel çatışmalara sürükleyecek ve siyasal istikrarsızlığa sevk edecek kaotik bir düzeni beraberinde getirmiştir. Komünist blok, çökmeden önce dünyamız, ihtiyatlı bir iyimserlik içinde iki güç politikası ekseninde ve soğuk savaşın gölgesinde bir denge üzerinde yönetiliyordu. Bu denge, hem ülkelerin sınırlarını güvenceye alması, her isteyen istediği yere saldıramaması, özellikle de güçlü devletlerin zayıf olanları ezmemesi önünde bir engel oluşturuyordu, hem de ülkeler, oluşacak bir saldırının yaratacağı küresel yıkımın sonuçlarından kaçınmaya çalışmışlardır. Bauman’a göre (2014a:68) bu güç politikası; Dünyayı bölerek, zihinlerdeki bütünlük imgesini uyandırdı. Yerkürenin her köşesinin ve bucağının “şeylerin küresel düzeni” içindeki –yani, iki güç kampı

arasındaki çatışma ve titizlikle korunan, ama daima nazik olan denge içindeki anlamı tayin edilerek, ortak dünyamız bütün hale getirilmişti... Dünyadaki her şeyin bir anlamı vardı ve bu anlam bir bölünmeden, ama tek merkezden (kıyasıya çekişme içinde birbirine kilitlenmiş, perçinlenmiş ve yapışmış iki devasa güç bloğundan) çıkıyordu. Büyük bölünmenin yoldan çekilmesiyle, dünya artık bir bütünlük arz etmiyor; dünya şimdi daha çok kestirilmesi güç yerlerde peydah olan, kimsenin nasıl durduracağını gerçekten bilmediği ivmeler kazanan dağınık ve oran(tı)sız güçlerin bir arenasına benziyor... Kontrol artık hiç kimsenin elinde değilmiş gibi görünüyor.

Çift kutuplu dünyanın çökmesiyle oluşan yeni dünya düzeni, toplumlara barış ve özgürlük getirmek bir yana uluslararası alanda daha çok çatışmalara neden olduğunu, dünyamızın tarihin hiç bir döneminde olmadığı kadar hassas ve kırılgan bir süreçten geçtiğini ve bu sürecin kötü sonuçlara gebe olduğunu dile getiren Bauman, söz konusu sorunların aşılması ve geleceğe umutla bakılması için öncelikle dünyada cari ekonomi-politiğin kendisini sorgulaması, tüketimci kapitalizmin kendine çeki düzen vermesi, siyasetin küresel sorunlara çözüm üretmesi, yoksulluğu ortadan kaldıracak ve barışı sağlayacak küresel dinamiklere izin verilmesi, silah satışları başta olmak üzere dünyayı cehenneme çeviren terörizmin ve fanatizmin önlenmesi gibi konularda uluslararası güçlerin ittifak etmesi gerektiğini savunmuştur.

Günümüzde yeni akışan siyaset tarzının, sadece dünyada bozulan güç dengesinden ve bu güç dengesinden kaynaklı müphemlikten beslenmediğini, aynı zamanda kültürün de akışkan hale gelmesi veya getirilmesiyle daha çok öne çıkmaya başladığını düşünen Bauman (2015a:19), kültürün de tıpkı siyaset gibi tüketimci kapitalizm tarafından “akışkan” hale geldiğini, getirildiğini savunmuştur. Onun deyimiyle günümüzde kültür, “mevcut ihtiyaçların doyurulması değil, yeni ihtiyaçlar yaratmaktır. Aynı zamanda, kültürün işlevi, yerleşik ihtiyaçların devamının sağlanması ya da kalıcı olarak tatmin edilmemiş ihtiyaçlar oluşturmaktır. Kültürün temel hedefi şimdi müşteriye dönüşmüş olan eski hedef kitlesinin tatmin duygusu yaşamalarını engellemek ve özellikle onların gelecekteki, yeni ve henüz tatmin edilmemiş ihtiyaç ve heveslerine yer bırakmayacak olan mükemmel, tam ve kararlı memnuniyetlerine karşı harekete geçmektir.”

2. Modern Akışkan Tüketim Toplumunun Açmazı

Bauman'ın sosyolojik muhayyilesinde modern sonrası toplumun en önemli özelliği olarak tüketimcilik öne çıkmaktadır. Ancak, buradaki tüketimcilik, ihtiyaçların giderilmesine yönelik zorunlu bir faaliyet alanı olarak değil, daha çok

toplumsal bir ilişki biçimi olarak ele alınmaktadır. Bauman, katı modernlikten akışkan modernliğe geçişin hem nedeni, hem de sonucu olarak tüketim ve tüketim merkezli yaşam biçimini/kültürünü görmüştür. Onun için eserlerinde geç-modernlik durumunu anlatırken sık sık “modern akışkan tüketimci toplum” tabirini kullanır. Hiç şüphesiz ki tüketim konusunun en az Baudrillard kadar Bauman’ın da ilgisini çekmiş olmasının ve günümüz dünyasını betimlemede en sık kullanılan kavram olmasının önemli nedenleri ve gerekçeleri vardır.

Bu neden ve gerekçelerin başında, küresel kapitalizmin yarattığı tüketim merkezli yaşam biçiminin sadece dünyanın gelişmiş toplumlarında değil, neredeyse tüm toplumlarda da tezahür etmeye ve tüketim pratiğinin, aynı zamanda bireysel varoluşun bir parçası olarak sosyal, ekonomik ve kültürel alanda bir değer ve kimlik oluşturmaya başlaması gelmektedir. Nitekim başta Baudrillard, Ritzer, Bocoock ve Featherstone olmak üzere, günümüzde tüketimle ilgili yazan çağdaş sosyologların birçoğu, yaşamakta olduğumuz dünyada hiç bir faaliyetin tüketim kadar günlük yaşamın merkezine yerleşmediği konusunda hemfikirdirler. Onlara göre, tüketim, bugünkü sosyal yaşamın kalbinde duran, kültürün ve kimliğin en önemli parçası olarak işlev gören, sınıfsal ve toplumsal ayrışmanın olduğu kadar, özentinin, öykünmenin ve kişilik oluşturmanın da bir biçimi olarak akışkan modern toplumun en önemli özelliği olmaya başlamıştır.

Tüketim konusunu farklı boyutlarıyla ele alan Bauman, tüketimin en çok kültür yapıcı ve kişilik oluşturucu özelliği üzerinde durmaya çalışır. Zira ona göre, kamusal yaşamın her a(lan)ında “modüler ve maskeli tipleri” görmek mümkündür. Tüketimin sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda başlı başına bir amaç haline gelmeye başladığı toplumlarda, yapay kimliklerin çoğalması ve sahte kişiliklerin doğması kaçınılmazdır. Bauman’a göre (2014a:92) nasıl ki bir zamanlar pre-modern toplumlar bir tarım, modern toplumlar bir sanayi dolayısıyla bir üretim toplumuysa, aynı şekilde içinde bulunduğumuz çağın toplumu da hiç şüphesiz ki bir tüketim toplumdur.

Nasıl ki bir zamanlar çalışma etiğinin hüküm sürdüğü sanayi toplumunda üretmek ve katma değer yaratmak önemli ise, aynı şekilde günümüz toplumlarında da estetik, moda, alışveriş ve dolayısıyla tüketim önemli olmaya başlamıştır. Çünkü Bauman’a göre (1999:51-52), içinde bulunduğumuz zaman diliminde tüketim toplumunu tamamlamakta, rotada tutmakta ve onu sık sık krizden kurtarmakta kullanılan tek şey artık etik değil, estetikdir. Estetik önemlidir, zira şeylerin içeriğinden ziyade dış yüzeyi önemli olmaya başlamıştır. Nesnenin kendisinden çok onu içinde tutan veya onu süsleyen ambalajı önemlidir. Burada tüketicinin müthiş

bir biçimde ayartıldığı, kandırıldığı, göz yanılması maruz bırakıldığı gerçeğini görmek gerekir. Zira tüketimin gerçekleşmesinde eşyaların, malların ihtiyaca binaen yapılması veya gerektiği kadar, gerektiği ölçüde yapılması önemli değildir. Önemli olan ihtiyaç olsun olmasın tüketimin yapılması ve mümkünse daha çok yapılmasıdır.

Yine nasıl ki bir zamanlar püriten ahlakın öğütlediği çalışma ve paylaşma önemli idiyse, aynı şekilde günümüzde rekabetin ve mücadelenin öne çıktığı, biriktirmenin ve sahip olma anlayışının adeta kutsandığı bir yaşam tarzı da önemli görülmektedir. Toplumdan soyutlanmış, kıtadan ayrılmış ve çevresine karşı sorumluluk hissetmeyen yeni bireycilik anlayışı, gittikçe kendi için(de) yaşayan ve tüketimle kendini var etmeye kalkışan bir birey tipolojisi yaratmaktadır. Bauman, bu tipolojinin en başta kendi varoluşuyla sorunlu bir ilişkisi olduğuna inanmaktadır. Onun için tüketimin bir maskeli kimlik işlevini yerine getirdiğini düşünür. Yazar (1999:50), tüketim toplumunu, kazanılmamış paranın harcandığı ve tasarruf cüzdanın olmadığı, sürekli borçlu olan ve borçlu olmanın yaşamın adeta tek biçimi olarak algılandığı bir kredi kartları toplumu olarak görmüştür.

2.1. Günlük Yaşam Sosyolojisinde Tüketimin Akışkan Hale Gelmesi

Liberal bireyciliğin körüklediği yaşam felsefesi ve hayatın yegane ereği olarak sahip olmayı öne çıkaran ideolojiler de, tüketimin sadece günlük yaşam sosyolojisi içinde sıradan bir faaliyet alanı olarak kalmasını değil, aynı zamanda yaşamın tüm alanlarına hakim olmasını sağlayacak biçimde yaygınlaşmasını da istemektedirler. Bu açıdan tüketimcilik, özellikle kapitalist sistem tarafından gerek kitle iletişim araçlarıyla, gerekse popüler kültürle sürekli hatırlatılmaya çalışılmaktadır. Tüketimin unutulması, yapılmaması veya az yapılması arzu edilen bir şey değildir. Onun için Bauman (2014a:94) tüketim toplumu kültürünü öğrenmeyle değil daha çok unutmaya ilgili olduğunu söyler. Tüketimin anlık ve geçici olması esastır. Harcamalar hemen yapılmalıdır. Alınması düşünülen şeyler ertelenmemeli, ertelenmemelidir. “...doyumun ertelenmesi akışkan modern tüketim toplumumuzun karakteristiği olan hızla devinen ve değişen ortamları paylaşan insanlar açısından muhtemelen en eziyetli özverilerdendir” (Bauman, 2011b:27).

Liberal kapitalist sistem, tüketim toplumuna giden yolda tüketicinin bir ayağının evdeyse, diğer ayağının alışveriş merkezinde olmasını sağlamak için ona sürekli uyarıcılar ve mesajlar göndermektedir. Tüketici evinde çıktığında gözüne çarpan ilk şey, sokak ve caddelerin billboardlarındaki reklam afişleri olur, gün boyu cep telefonuna indirim ve kampanyalardan haber veren mesajlar gelir, televizyonu açtığında veya internete girdiğinde ilk önce reklamlarla karşılaşır. Dolayısıyla

tüketimi özendiren, çağrıştıran veya tüketimi yönlendiren uyarıcılar, günlük yaşamın her anında ve alanında kendisini hissettirmekle kalmaz, aynı zamanda tüketici üzerinde sembolik bir şiddet de uygular. Söz konusu uyarıcılara, mesajlara aldırılmamak, onları dikkate almamak veya çağrılara cevap vermemek, toplumun hakim yaşam tarzına katılamamayı göze almak demektir.

Akışkan modern tüketim toplumunda tüketicinin toplumun mevcut yaşam tarzına uymaması, moda ya uygun giyinmemesi ya da tüketim mekânlarından uzak durmaya çalışması gibi tercihleri, olsa olsa kişinin bireysel özgürlüğünün armağan ve nimetlerini kullanmaktaki acemiliğini gösterir (Bauman, 2011b:117). Tüketicinin bu acemiliğini ortadan kaldırmak ya da tüketim özgürlüğünü kullandırmak işi de yine kapitalist sistemin üzerine aldığı bir vazifedir. Tüketim toplumunun makbul/makul tüketicisi, günün modasına uygun biçimde yaşamını tanzim etmesi için sistematik düzeyde ve sürekli bir biçimde sembolik şiddete maruz bırakılır. Çünkü modern tüketici üzerinde “harcama baskısı vardır: toplumsal seviyede sembolik çekişme, ayırım ve fark elde etme yoluyla benlik inşa etme, yaşam tarzı ve sembolik üyelik yoluyla toplumsal kabul arayışı baskısı; sistemsel seviyede ise aralarında iyi yaşamın tanımını, ona sahip olmak için tatmin edilmesi gereken ihtiyaçları ve onları tatmin etmenin yollarını tekelleştiren büyük ve küçük satın alma şirketlerinin baskısı” olmaktadır (Bauman, 2015b:104-105).

Tüketici evresindeki kapitalist sistem, modern tüketicinin günlük yaşamına müdahale ederken, sadece sembolik şiddeti uygulamaz, aynı zamanda insanın hazza yönelik dürtüsünü ve bilinçaltındaki arzularını da harekete geçirecek biçimde ona psikolojik şiddet de uygular. Bir kez haz ve arzulara dayalı duygular harekete geçirildi mi, onları ne dizginlemek, ne de durdurmak mümkün olamaz. Zira bu duygular, sürekli tatmin edilmesi gereken, ancak hiç bir zaman tatmin ol(un)mayan duygulardır. Bu duyguları dizginlemeye veya bastırmaya çalışmak yönündeki her girişim, tüketimci kapitalizmin varlığına bir tehdittir. Onun için yapılması gereken şey, tüketicini her an hazırda bekletmek, onu at yarışına hazırlar gibi ya da hayatının sınavına girecekmiş gibi sürekli tetikte beklemesini sağlamak olmalıdır.

Bauman’ın veciz deyişiyle (1999:43) “...ideal olan şey, hiçbir şeyin tüketici tarafından kesin bir şekilde benimsenmemesi, hiçbir şeyin sonsuz bağlılığa layık olmaması, hiç bir gereksinimin tam olarak karşılanmış görülmemesi, hiçbir arzusun nihai kabul edilmemesidir. Her türlü sadakat, yemin ya da bağlılık “ikinci bir emre kadar” hükmüne tabi olmalıdır... normalde tüketicinin tatmini anlık olmalıdır... tüketim kapasitelerini yükseltmek için tüketicilere asla rahat verilmemelidir. Sürekli heyecan ve asla sönmeyen coşkunsuluk halinde kalmaları için devamlı olarak

cezbedici yeni isteklere maruz bırakılmaları, aslında bir memnuniyetsizlik ve güvensizlik halinde kalmaları gerekir.” Böylece doyumsuzluk halinde bırakılan ve haz ilkesiyle hareket eden tüketicinin gidebileceği tek yer, mağazalar ve alışveriş merkezleri olacaktır.

Tüketime dayalı ekonomi mantığında tüketici, yerinde duran, hareketsiz kalan değil, sürekli gezen, dolaşan, tatil yapan, farklı deneyimler peşinde olan, gidilmemiş yerlere gitmeyi, tadılmamış tatları tatmayı amaçlayan, yenilikleri teyakkuz halinde takip eden, yeni ayartmalara açık, heyecanı ve farklı zevkleri yaşamamanın önemine inanan kişi olmalıdır. Bu kişi, yaşadığı veya yaşamak istediği şeye tam olarak ulaşmamalı ve yaşamamalıdır. Bauman’ın deyişiyle (2010a:94) “...hiçbir şey bir tüketici tarafından sıkıca kucaklanmamalı, hiçbir dil, ölüm bizi ayırana kadar taahhüdüne varmamalı, hiçbir ihtiyaç tamamen doyurulmuş olarak görülmemeli, hiçbir arzu nihai addedilmemelidir. Her bağımlılık yeminine ve her taahhüde, “bir sonrakine kadar! şartı ilâştirilmelidir. Gerçekten önemli olan tek şey, bütün uğraşların uçuculuğu, yapısal geçiciliğidir; bu, arzu nesnesinin tüketilmesi için gereken zamandan (ya da, daha doğrusu, o nesnenin arzulanırlığının yok olması için gereken zamandan) daha uzun soluklu olmasına hiçbir biçimde izin verilmeyen taahhüdün kendisinden daha önemlidir.”

Tüketim toplumunda tüketici, başlı başına çok önemli sorumluluklar almakla ve önemli görevleri yerine getirmekle mükellef kılınmaktadır. Bu kadar önemli olan şey, onun ayrılmaz vasfı olan ve onu o yapan tüketimci kimliğidir. Dolayısıyla tüketim toplumunda tüketiciden, sadık bir mürit olarak tüketim vazifesini, eksiksiz yerine getirilmesi beklenir. Tüketim yapmayan veya yapamayanlar ise, ya yabancı ya da kusurlu kategorisinde değerlendirilir. Onların toplumun önüne çıkmaya, konuşmaya veya fikir beyan etmeye hakları yoktur. Çünkü tüketimde bulun(a)mayarak varoluşsal kimliklerini zedelemişlerdir. Bunlar, tüketim toplumundan dışlanmayı, kusurlu, uygunsuz ve yeteneksiz tüketiciler olmayı çoktan hak etmişlerdir.

O zaman tüketicinin yapması gereken şey satın almak ve daha çok satın almak olmalıdır. Ancak, tüketicinin başarısını ölçen şey, ne kadar çok şeyi satın alması değil, ne kadar az sürede çok şeyi satın alması olmalıdır. Dolayısıyla burada satın alınanların hacmi değil, bunların devir hızı esas alınmalıdır (Bauman, 2009:69). Ayrıca, tüketici satın aldıkları şeylere ebedi bağlılık yemini etmemelidir ya da onlara evde sürekli oturma hakkı tanımamalıdır. Eşyalar, yaşam sahnesini, yerini bir başkasına bırakmak üzere bir an önce terk etmelidir. Çünkü tüketime özgü ilişkiler, başından itibaren “yeni bir uyarıya kadar”dır (Bauman, 2011b:29). Bu uyarıyı

dikkate almayan her ilişki sakat, her tüketici, tüketim toplumunun birer defolu müşterisi olmaya adaydır.

Alışveriş yapmamak, defolu müşteri olma etiketini taşımayı ya da kusurlu tüketici damgasını yemeyi göze almaktır. Nasıl ki Ortaçağ'da kiliseye gitmeyen biri Tanrının inayetinden mahrum olmayı seçmişse, aynı şekilde modern tüketici de alışveriş merkezine gitmediğinde sadece ülkesine karşı vatandaşlık vazifesini yerine getirmemiş olmayı değil, aynı zamanda değersizliğin ve işe yaramazlığın tarafını da seçmiş olmaktadır. Bu tercih, “yaşanmamış bir hayatı simgeleyen çirkin ve cerahatli bir lekedir. Sadece zevkten yoksunluğun değil, insan haysiyetinden yoksunluğun da lekesidir. Aslında, hayatın anlamından yoksunluğun lekesidir. Nihayetinde, insanlıktan, kendine ve başkalarına saygı zemininden yoksunluğun lekesidir” (Bauman, 2013b:51).

Modern tüketiciyi yönlendiren iki temel dürtü, tatmin ve arzu arayışıdır. Bauman'ın dediği gibi (2014b:196) zaten tüketim kapitalizminin mantığı da, “heterojen amaçlar arayışını serbest bırakmak ve herkesi sonsuz arzuları bireysel olarak tatmin etmeye çalışmaya itmektir. Ahlâki cemaatler ve her türlü kolektiviteler, tüketimci bir toplumsal düzen tarafından yıllardır tahrip ediliyor. Geliri artırma ve çalışma ahlâkından vazgeçme olanları ne orta sınıf mevkiye işaret eden mallar edinmek için çabalamaktan alıkoyuyor, ne de iyi tüketiciler sıfatıyla zar zor elde ettikleri inayet durumundan, lanetlilerin atıldığı ateş çukuruna düşmekten duydukları korkuyu önlüyor.” Aynı şekilde tüketimci kapitalizm, tüketim kültürü için ne arzu ve isteklerin tatmin edilmesini yeterli görüyor, ne de tüketicinin kendi tercihine göre tüketimde bulunmasına rıza gösteriyor.

Böylece tüketimci kapitalizm açısından tüketimin nihai amacı, Bauman'ın (2013a:40) tespitiyle söylemek gerekirse, tüketicinin ihtiyaç ve isteklerinin giderilmesini sağlamak değil, tüketicinin metalaştırılması ve yeniden metalaştırılmaya çalışılmasıdır. Zira tüketim toplumunun üyelerinin kendileri birer tüketim metası haline gelmişlerdir. Onları tüketim toplumunun gerçek ve sadık birer üyesi yapan da onların birer tüketim metası gibi davranmaları ve tüketim metası olma özelliğini taşımalarıdır... bu anlamda tüketim toplumunun bir üyesi olmak, göz korkutucu ve hiç bitmeyen bir mücadeleye girişmek demektir. Ayak uyduramama, geride kalma, demode olma, sahadan atılma, toplumdan soyutlanma kısacası ideal tüketici olamamama düşüncesi tüketicinin en büyük korkusudur.

Bu korkuyu aşmanın en kestirme yolu, tüketim toplumunun gerekliklerini yerine getirmekten geçmektedir. Bunun için yapılması gereken tek şey, bir

topluluğa, bir cemaate, bir sınıfa ait olma arzusunu dile getirmekle kalınmayıp, aynı zamanda tüketimci kimliğinin de dipdiri tutulmasıdır. Bu kimlik, ancak moda aracılığıyla güncellenebilir ve sahnede kalabilir. Bu anlamda tüketim kültürünün en önemli yanı, değişimi ve şimdiki anı yaşamayı salık veren modayı öne çıkarmasıdır. Moda, sıklıkla kabul edilen görüşün aksine, asla bitmiş olan bir şey değildir. “Moda bir yandan gücünü insanların değişime direnmesini ve farklılıkların giderilmesini arzulaması üzerine kullanırken, diğer yandan azaltmayı, düzeltmeyi, hatta toptan ortadan kaldırmayı vaat ettiği birbirinin eşi ayrımları, eşitsizlikleri, farklılıkları ve mahrumiyetleri giderek artan miktarlarda kopyalamayı başarır” (Bauman, 2011a:69).

Bu başarısından dolayıdır ki moda, hiç bir zaman durduğu yerde durmaz, hiç bir zaman eskimez, hiç bir zaman sahneden inmez ve hiç bir zaman tedavülden kalkmaz. Çünkü moda, “her türlü durgunluğu tutkuyla, hünerle ve tecrübeyle ortadan kaldırır. Moda, yaşam tarzlarını sürekli bitmeyen bir devrim tarzında şekillendirir” (Bauman, 2011a:171). Bunu yaparken, gücünü değişimden ve kısa ömürlü olmasından alır. Zaten moda, zamana yenilmemek için zamanla yarışmamalıdır. Zamanı yenmek için kısa mesafeli maratonlar koşmalı, sahnede uzun süre kalmamalıdır. Kural tanımamalı, aynı kalmamalı, arzuların akışına, gözlerin bakışına göre şekil almalıdır. Arzu tatmin edilir edilmez modanın ışıklarını söndürmesi gerekir. Zira tatmin geçicidir tıpkı kendisi gibi.

Bauman’a göre (2011b:25-117), nasıl ki arzunun tatmini kendi içinde derin bir tatminsizlik duygusunu barındırıyor ve bu durum tüketimi canlı tutuyorsa, aynı şekilde modaya uyan kimlikler de akışkan hale gelmeye başlıyor ve modern akışkan tüketim toplumunda “vaktiyle” “yaşamın bütününe” dair bir proje olan kimlik, anın bir özelliğine dönüş(türül)üyor artık. Vaktiyle tasarlanan kimlik, artık “sonsuz dek devam etmek üzere inşa edilmez”, aksine sürekli olarak bir araya getirilmesi ve parçalara ayrılması gerekir.. Böylece her yerde kendini tekrar eden ve haliyle sürekli değişen kimlik, tüketicinin en önemli özelliği olmaya başlıyor. Tüketim kültürü de, bir yandan tüketiciden sürekli kendisini bir başkasına dönüştürmesini isterken, diğer yandan da kendisini başkasına dönüştürmesini talep ediyor. Bu taleplere kulak tıkayamayan tüketici soluğu alışveriş merkezlerinde alıyor.

Tüketim toplumunun dini tapınakları haline gelen alışveriş merkezleri (Ritzer, 2011a:26-28, 2011b:26), modern tüketicinin asla vazgeçemediği mekânların başında gelmektedir. Aslında alışveriş merkezleri Bauman’a (2003:288) hak vererek söylersek, tüketicinin gerçek dünyadan kaçmak üzere sığınmaya çalıştığı korunaklı bir mekândır. Bu mekânlar, alternatif bir yaşam olanağı sunmakla beraber,

denetimli, fiziksel olarak son derece hijyenik, ruhsal anlamda güvenli bir çevre sunarlar. Burada var olan bütün seçenekler rasyonel olarak tasarlanmıştır ve tüketicinin seçme zevki yanılma korkusuyla gölgelenmez. Burada irrasyonelite sömürgeleştirilir, irrasyonelite içeren her şey rasyonel tasarıma tabi kılınır, böylelikle de rasyonelliğin militanlığı göz önünden kalkmış olur. Alışveriş merkezleri bu anlamda sadece meta satan yerler olmazlar, aynı zamanda müşterisine alternatif bir yaşam dünyasını da satmaya kalkışır.

Tüketimci kapitalizmin büyüdüğü dünyasını oluşturan bu yeni yaşam dünyası, geç-modern toplumlarda bizzat iktidarı kontrol eden ve siyasetin yerine geçen sermayenin desteklediği ve her defasında yeniden ürettiği bir dünyadır. Zira Bauman'ın da (2014e) belirttiği gibi, sermaye artık sadece siyasetin, mekânın ve coğrafyanın sınırla(mala)rından kurtulmayı başarmamış aynı zamanda siyaseti, mekânı ve coğrafyayı kontrol eden yegâne güç haline gelmiştir. Hatta siyaset, sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Onun için tüketimcilik ideolojik ve toplumsal bir ilişki biçimi olarak siyaset eliyle üretilen bir yaşam biçimi olmaya başlamıştır. Küresel sermaye, siyaseti, kendi egemenlik alanlarını genişletmekte, kendi çıkarlarını korumakta, kapitalizmin dur durak bilmeden her yere yayılmasını sağlamakta kullanmaya başlamıştır.

Sermaye ve siyaset arasındaki ilişkinin, daha doğrusu iktidarın tüketimi bir toplumsal kontrol yöntemi olarak nasıl kullandığının en bariz örneğini, 11 Eylül 2001 yılında Amerika'da gerçekleşen ve ikiz kuleleri yerle bir eden terör saldırısı sonrasında Amerikan Başkanı Bush'un televizyonlara çıkıp yaptığı o ünlü konuşmasında gördük. Başkan, yaptığı konuşmada Amerikalılara "alışverişinize geri dönün" çağrısı yaparken, herkes şaşkınlık içinde kalakalmıştı. Zira herkes Başkandan farklı bir konuşma yapmasını bekliyordu. Bauman (2011a:74) Başkanın bu konuşmasıyla, sadece Amerikalıların normal yaşamlarına dönmelerinin istenmediğini, aynı zamanda siyasal iktidarın tüketimi bir çözüm yolu olarak kullandığını düşünmektedir. Ona göre "düşman saldırısından önce Amerikalılar, alışverişin her tür acıyı dindirmenin, her kötülüğü defedip geçiştirmenin ve her tür acı gidermenin bir yolu olduğuna zaten ikna edilmişlerdi. Alışılmamış, duyulmamış ve bütünüyle görülmemiş ve dolayısıyla istisnai biçimde dehşet verici, afallatıcı ve şaşırtıcı bir meydan okumaya karşı doğru bir tepki olarak alışverişini uygun görmek, bu yüzden korkunç bir olayı sıradan bir sıkıntıya indirgemenin-büyüsünü kaldırmanın, ehlileştiririnin, evcilleştirip olağanlaştırmanın ve zehrini akıtmanın- en basit ve emin yolu sayılırdı."

Ülkeyi sarsan ve binlerce insanın ölümüne neden olan acımasız terör olayının

hemen sonrasında devlet başkanının ekranlara çıkıp insanları alışverişe ve tüketime yönlendirmeyi nasıl görmek ve okumak lazım? Bu durumu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi sermaye, insanların ontolojik güvenliğini tehdit eden ve bir anda günlük hayatı alt üst eden terör olayının ardından, kurulu düzenini devam ettirmek için, iktidarı uyarmakla kalmamış aynı zamanda iktidar eliyle kapitalizmin çarklarını döndürmeye çalışmıştır. İkincisi, yukarıda da vurgulandığı üzere, insanları alışverişe sevk etmek ve bu yönde onları dürtmek, yaşanan olağanüstü olay karşısında hem iktidara yönelik yapılacak eleştirileri bertaraf etmek hem de insanların olağan yaşamlarına döndürmelerini sağlamak suretiyle toplumda oluşacak infiallerin önlenmesi de amaçlanmıştır.

Dolayısıyla günümüzde iç içe geçmiş olan tüketimci kapitalizm ve siyaset, tüketimciliği stratejik bir yöntem olarak toplumsal düzeni kontrol etmek için kullanmaktadır. “Pierre Bourdieu’nun yirmi yıl önce çoktan haber verdiği gibi, zorlamanın yerini teşvik alıyor, davranış kalıplarının zorla dayatılmasının yerini ayartma, davranışın denetlenmesinin yerini halkla ilişkiler ile reklamcılık, normatif düzenlemenin kendisinin yerini de yeni ihtiyaçların ve arzuların uyandırılması alıyor... Akışkan modern “toplumsal gerçeklerin” çoktandır aşikar ve hâlen artan “yumuşaklığı”, esnekliği ve beklenen yaşam süresinin kısa oluşu, haz arayışını eski kısıtlamalardan kurtarmaya ve bu arayışı piyasaların kârlı istifadesine tamamen açmaya yarıyor” (Bauman, 2010:46-47).

Böylece iktidarı elinde bulunduran sermaye, tüketimciliği aynı zamanda bireysel özgürlük alanı olarak öne çıkarmaya çalışıyor. Toplumsal düzeni kontrol etmek için meşru şiddet tekeli elinde bulunduran modern devletler, artık bu geleneksel ve kaba şiddeti içeren yöntemi uygulamaktan vazgeçmiş görünüyorlar. Bunun yerine daha sinsi, daha yumuşak ama daha kesin sonuç alıcı metotlara -örneğin tüketimciliğe- başvuruyorlar. Artık siyasetin postuna bürünen sermaye, bir yandan tüketiciye, kredi musluklarını ardına kadar açarak onları kapitalist sisteme bağımlı hale getiriyor, diğer yandan küresel siyaseti ve ekonomiyi dizayn etmeye çalışıyor. Dolayısıyla tüketimcilik, her ne kadar kitle iletişim araçlarıyla, günümüz toplumlarına bireysel özgürlük biçimi olarak yansıtılsa da, aslında modern devlet ve sermaye, tüketimi, toplumu baskı altına almanın, onu gözetlemenin ve de kontrol etmenin bir aracı olarak kullanıyor.

Sonuç

Sosyoloji alanında yaptığı akademik çalışmalarla öne çıkan Bauman, günümüz toplumlarını en iyi tahlil eden ve yazdıklarıyla eleştirel aklın sözcülüğünü

yapan düşünürlerin başında gelmektedir. Bauman'ın sosyolojik muhayyilesi, modernlik projesinin iflası üzerine kuruludur. Zira çalışmalarında, içinde yaşamakta olduğumuz zaman diliminin gittikçe bir belirsizliğe, emniyetsizliğe ve güvensizliğe doğru yol aldığını, hem siyasetin hem de sermayenin tarihin hiç döneminde olmadığı kara iç içe geçtiğini ve bu iç içe geçişin dünyamızda başta ekolojik olmak üzere sosyal ve ekonomik sorunlara, özelde de bireylerde de bir ontolojik krizin yaşanmasına neden olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Yazara göre günümüzde katı modernliğin yerini daha esnek, hafif ve akışkan olan bir modernlik anlayışı almaktadır.

Bauman, günümüz toplumlarını “modern akışkan tüketim toplumu” olarak tarif eder. Ona göre yaşamakta olduğumuz şey, bugüne kadar var olan kuralların, ilkelerin, sınırların, değerlerin, yapıların ve kurumların değişmekle kalmayıp dönüşmeye de başlamalarıdır. Bu değişim ve dönüşüm daha keskin ve katı olandan daha hafif ve daha akışkan olana doğru bir seyir izlemektedir. Toplumlar, siyaseti denetleyen sermaye tarafından tüketim kısılacına alınmışlardır ve bu kısıktan çıkmak en azından şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Modernliğin akışkan hale gelmesi veya getirilmesi bir yandan, küresel kapitalizmin daha hızlı ve sorunsuz bir biçimde yeryüzü kaynaklarını tüketmesine, diğer yandan emeğin yerleşerek devrimci gücünün budanmasına yol açmaktadır.

Tüketimcilik ideolojisi Bauman'a göre modern akışkan toplumun adeta amentüsüdür. Liberal kapitalizmin yarattığı bireysellik anlayışı, bir yaşam tarzı olarak tüketimcilikle desteklenmektedir. Bir sınıfa veya kimliğe ait olmanın zorunlu hale getirilmesi, eşsiz olmanın kutsanması, farklı olma hevesinin öne çıkarılması, arzu ve beklentilerin kızıştirılması, tüketim çılgınlığını dayatan bir yaşam tarzının gündelik yaşama hakim olmasını sağlamıştır. Bu yaşam tarzının dışında kalmak nasıl mümkün değilse, aynı zamanda onu eleştirmek de mümkün görünmemektedir. Zira kapitalist sistem, bireysel özgürlüğü bile tüketime endeksleyecek biçimde tanımlamakta ve insanlara sunmaktadır. Bauman, tüketimin bir yaşam tarzı olarak öne çıktığı veya çıkarıldığı toplumlarda özgürlüğün söz konusu olamayacağına inanmaktadır.

Bauman, modern özgürlüğün yeni versiyonu olarak “akışkan modernliği” ve “tüketimciliği”, küresel kapitalizmin yeni stratejisi olarak tanımlıyor. Akışkan modernlik, sermayenin hem mekândan ve emekten kurtularak özgürleşmesini, hem de iktidarı güdümüne alarak onun eliyle kurulu düzenini devam ettirmek suretiyle kapitalist sistemin çarklarının dönmesini sağlamıştır. Liberal bireycilikle desteklenen yeni akışkan modernlik ideolojisi, tüketimi toplumu denetlemenin, toplumsal düzeni de kontrol etmenin bir yolu ve yöntemi olarak kullanmaya

başlamıştır. Geç-modern toplumlarda artık baskılamının yerini baştan çıkarma ve ayartma almış, popüler kültür ve medya eliyle yeni ve imal edilmiş istekler ve ihtiyaçlar yaratılmış ve daha da önemlisi uyuyan arzular uyandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2016). *Tüketim Toplumu* (Çev. F. Keskin-H. Deliceçaylı). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?* (Çev. F.Çoban-İ.Kantarcı). Ankara: De ki.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksulluk* (Çev. Ü.Öktem). İstanbul: Sarmal.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik* (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev. Y.Alogan). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2009). *Akışkan Aşk* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Versus.
- Bauman, Z. (2011a). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup* (Çev. P.Siral). İstanbul: Habitus.
- Bauman, Z. (2011b). *Yaşam Sanatı* (Çev. A.Sarı). İstanbul: Versus.
- Bauman, Z. (2013a). *Akışkan Gözetim* (Çev. E.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2013b). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?* (Çev. H.Keser). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2013c). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları* (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat* (Çev. İ.Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014a). *Küreselleşme* (Çev. A.Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014b). *Siyaset Arayışı* (Çev. T.Birkan). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2014c). *Bu Bir Günlük Değildir* (Çev. D.Kizen). İstanbul: Jaguar.
- Bauman, Z. (2014d). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm* (Çev. F.D.Ergun). İstanbul: Say.

- Bauman, Z. (2015a). *Akışkan Modern Dünyada Kültür* (Çev. İ. Çapçioğlu vd.). İstanbul: Atıf.
- Bauman, Z. (2015b). *Özgürlük* (Çev. K. Eren). İstanbul: Ayrıntı.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu* (Çev. B. Doğan). İstanbul: Doğan.
- Cable, V. (1996). *The World's New Fissures: Identities in Crisis*. London: Demos.
- Debord, G. (2016). *Gösteri Toplumu* (Çev. O. Taşkent-A. Ekmekçi). İstanbul: Ayrıntı.
- Edgertan, R.B. (2015). *Hasta Toplumlara* (Çev. H.Turgut). İstanbul: Buzdağı.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya* (Çev. O. Akınhay). İstanbul: Alfa.
- Giddens, A. (2014). *Modernliğin Sonuçları* (Çev. E. Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı
- Gorz, A. (2011). *Maddesiz: Bilgi, Değer ve Sermaye* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu* (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis.
- Illich, I.(2015). *Şenlikli Toplum* (Çev. A. Kot). İstanbul: Ayrıntı.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı* (Çev. N. Plümer). İstanbul: Nirengi.
- Marx, K. - Engels, F. (2016). *Komünist Manifesto* (Çev. C. Üster-N. Deriş). İstanbul: Can.
- Ritzer, G. (2011a). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı.
- Ritzer, G. (2011b). *Toplumun McDonaldlaştırılması* (Çev. A. E. Pilgir). İstanbul: Ayrıntı